

تاریخ رادیو و تلویزیون در کشورهای اسلامی (از آغاز تا پایان قرن بیستم)

سید مرتضی حسینی شاه ترابی^۱

سید مهدی هاشمی^۲

چکیده

رسانه‌های همگانی نقش بسیار چشمگیری در تغییرات و تحولات جامعه دارند و «رادیو» و «تلویزیون» به عنوان مهمترین رسانه همگانی قرن بیستم می‌تواند یکی از مظاهر تمدنی این قرن، تلقی و مطالعه شود. این دستاورد محصول تمدن غرب است اما تمدن اسلامی نیز پذیرای آن بوده است. تحقیق حاضر می‌کوشد تا چگونگی ورود رادیو و تلویزیون را به کشورهای اسلامی به عنوان یکی از مهمترین دستاوردهای تمدنی غرب، بررسی کند تا درک درست و مناسبی از سیر تاریخی ورود رسانه‌های همگانی، به سرزمین‌های اسلامی ارائه دهد.

روش تحقیق حاضر، روش توصیفی- تحلیلی بر اساس منابع کتابخانه‌ای می‌باشد. ساختار تحقیق در دو محور کلی سامان دهی شده است؛ محور نخست آن به تاریخچه رادیو در غرب و ورود آن به کشورهای اسلامی و محور دیگر به تاریخچه تلویزیون در غرب و جهان اسلام، اختصاص دارد. این تحقیق نشان می‌دهد رسانه‌ها در جهان اسلام ابتدا با اهداف استعماری وارد شده ولی با استقلال دول اسلامی و تحولات جهان اسلام، بخش لاینفکی از تمدن اسلامی در قرن بیستم، گردیده اند.

واژگان کلیدی

رسانه‌های همگانی، رادیو، تلویزیون، تاریخ رسانه، تاریخ تمدن، جهان اسلام.

^۱ دانشجوی دکتری تاریخ تمدن اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه- parsistudent@gmail.com

^۲ دانشجوی دکتری تاریخ تمدن اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه- syedmahdi_hashemi@miu.ac.ir

مقدمه

قرن بیستم با همه فراز و نشیب‌های سیاسی و فرهنگی که داشت، قرن رسانه‌ها و ظهور رسانه‌های همگانی مدرن بود؛ رسانه‌هایی که در زندگی انسان‌ها انقلابی پدید آوردند و سرنوشت آنها را تحت تأثیر قرار دادند. رسانه‌ها به دلیل سهل‌الوصول بودن، به سرعت نفوذ و گسترش یافتند و بر گستره مخاطبان و کاربران خود، افزودند. در این بین، «رادیو» و «تلویزیون» به عنوان مهمترین رسانه‌های همگانی قرن بیستم اهمیتی درخور توجه، دارند.

«رادیو» و «تلویزیون» در غرب متولد شدند اما در انحصار غرب نماندند و به عنوان دستاورد تمدنی بشری به سرزمین‌های اسلامی راه یافته و مورد استفاده‌ی مسلمانان نیز قرار گرفتند. استفاده از آنها پس از مدتی چنان شیوع یافت که میزان بهره‌مندی از آنها به عنوان یکی از شاخص‌های توسعه‌یافتگی یا عدم توسعه‌ی جوامع، ارزیابی می‌شود.

نوشتار حاضر می‌کوشد با تمرکز بر دو رسانه پر قدرت؛ یعنی «رادیو» و «تلویزیون» به عنوان مهمترین رسانه‌های همگانی قرن بیستم چگونگی فرآیند ورود آنها به جهان اسلام را، مورد بررسی قرار دهد. قلمرو زمانی این تحقیق «از آغاز تا پایان قرن بیستم» و به لحاظ مکانی به کشورهای مسلمان، محدود می‌شود.

۱. رادیو

رادیو پیش از تلویزیون تولد یافت و به عنوان مهمترین رسانه جمعی در بین رسانه‌های همگانی جایگاه خاص و مطلوبیتی عام دارد و به دلیل ماهیت شنیداری‌اش و متکی نبودنش بر سواد نوشتاری، به عنوان عمومی‌ترین رسانه جمعی تبدیل شده است. فقدان تصویر، در رادیو به شنونده قدرت تخیل می‌دهد و حمل و نقل دستگاه گیرنده رادیویی هم نسبت به تلویزیون آسانتر است. نقش رادیو را می‌توان در محورهای «فرآیند توسعه ملی»، «توسعه فرهنگی»، «توسعه اجتماعی»، «توسعه اقتصادی» و «توسعه سیاسی» دید. (فولادی، ۱۳۹۰: ۱۲۶-۱۲۹)

رادیو در کشورهای درحال توسعه به دلیل ارزان بودن، سهولت حمل و نقل و بهره‌برداری از آن در مکان‌های بدون الکتریسیته، نقش اساسی در توسعه ملی ایفا کرد (المشیخی، ۱۳۸۹: ۴۵) همچنین نقش بسیار اساسی در زمینه آگاهی و هدایت شهروندان در کشورهای مسلمان داشته چرا که اکثریت بی سواد مردم تنها وسیله‌ای که می‌توانستند از آن استفاده کنند رادیو بود. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۳۵۹)

رادیو در غرب تولد یافت و در فاصله‌ای نه چندان زیاد به سرزمین‌های اسلامی وارد شد. فرآیند گسترش رادیو در غرب و سرزمین‌های اسلامی چنین بود:

الف. سیر رادیو در غرب

آغاز به کار ایستگاه‌های فرستنده رادیویی سال ۱۹۲۰ میلادی است و از نخستین ایستگاه‌های رادیویی می‌توان از ایستگاه رادیویی «کی.دی.کی.ای.» شهر پیتزبورگ آمریکا، متعلق به شرکت سهامی دستینگه‌اوس الکترونیک، در سال ۱۹۲۰، یاد کرد. (خجسته، ۱۳۸۱، ص ۲) هم‌چنین، ایستگاه رادیویی شرکت مارکونی انگلستان که آن هم در همین سال آغاز به کار کرد. (کاوه، ۱۳۷۹: ۴). در هر صورت، سال ۱۹۲۰ به عنوان مبدأ رسمی پخش منظم رادیویی، قلمداد می‌شود. از این تاریخ به بعد، رادیو به سرعت به کشورهای دیگر وارد شد؛ مثلاً، یک ایستگاه رادیویی در سال ۱۹۲۱ در ملبورن و دیگری در ۱۹۲۲ در سیدنی استرالیا و در سال ۱۹۲۲ در بلژیک، آلمان، استرالیا و چکسلواکی راه‌اندازی شدند. بعد، ایستگاه‌های رادیویی دیگری تا سال ۱۹۲۶م در بسیاری دیگر از کشورها نظیر فنلاند، لهستان، نروژ، مکزیک، هند و ژاپن، آغاز به کار کردند. (عاملی، ۱۳۸۲: ۵)

سرعت گسترش رادیو در ایالات متحده آمریکا چشمگیر و در اروپا کندتر بود به گونه‌ای که استقبال از ایجاد ایستگاه‌های فرستنده رادیویی در سال ۱۹۲۲م در آمریکا، به راه‌اندازی ۴۵۱ ایستگاه فرستنده در یک سال منجر شد و تعداد این ایستگاه‌ها تا سال ۱۹۲۵ در آمریکا به ۵۲۸ فرستنده رسید. (حجازی، ۱۳۷۶: ۶-۷) در اروپا گسترش رادیو به این شتاب نبود اما به طور تقریبی هر سال فرستنده‌ها و برنامه‌های منظمی افزایش می‌یافت و همین روند باعث شد تا سال ۱۹۲۵م، دست کم نوزده کشور اروپایی، دارنده‌ی ایستگاه فرستنده رادیویی شوند. (حجازی، ۱۳۷۶: ۸-۱۰)

رادیو «بی‌بی‌سی» در همین دوره و در سال ۱۹۲۲ راه‌اندازی شد. با آغاز جنگ جهانی دوم و رونق مسائل خبری، رادیو نیز رونق گرفت تا جایی که نه تنها در زمان جنگ بلکه حتی تا ده سال پس از آن هم بسیار از آن استقبال می‌شد و برنامه‌های آن مخاطبان میلیونی داشت. برنامه‌هایی که اغلب مستند و آمیزه‌ای از گفتار، گفتگو، نمایش و نظایر آن بودند. (کراسیل، ۱۳۸۱: ۳۹) در واقع، در پایان جنگ جهانی دوم، رادیو رسانه‌ی همگانی بود که در ادامه‌ی اختراع ترانزیستور و کاربرد آن در رادیو در دهه ۱۹۵۰م به گسترش و نفوذ آن در جوامع، کمک کرد. رادیوهای ترانزیستوری کوچک، ارزان، کم‌مصرف و قابل حمل و نقل، جایگزین رادیوهای لامپی قدیمی، بزرگ، گران‌قیمت و پرمصرف شدند و آن قدر کوچک شدند که بتوان آنها را در دست گرفت، در جیب گذاشت و با خود به این سو و آن سو، برد. (خاتون آبادی، ۱۳۷۴: ۶۴ و ۴۵)

ب. سیر رادیو در جهان اسلام

ورود رادیو به کشورهای اسلامی پیوند نزدیک با حضور غربی‌ها در این کشورها و روابط سیاسی-تجاری آنان، دارد. بر همین اساس، نخستین بار رادیو در جهان اسلام، در منطقه‌ی استعماری مغرب در سال ۱۹۲۴ در کشور مراکش وارد شد؛ این کشور در آن زمان زیر سلطه

استعمار فرانسه بود. از این رو، می‌توان پیشینهٔ ایستگاه‌های رادیویی در مغرب را به اواخر دوره ی استعمار فرانسه در مراکش، دانست. از سال ۱۹۴۲ رادیوی موج کوتاه مغرب به زبان‌های عربی و فرانسوی و اسپانیایی، کارش را آغاز کرد (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۸۲) و البته مراکش پیش از استقلال از فرانسه و اسپانیا، نخستین ایستگاه رادیویی را در بین کشورهای مسلمان، داشت. پس از مراکش، ترکیه در استفاده از این رسانه در میان کشورهای اسلامی پیشگام بود و نخستین ایستگاه رادیویی را در سال ۱۹۲۵ راه‌اندازی کرد. این ایستگاه در سال ۱۹۲۶ با همکاری فرانسه به صورت شرکت سهامی ترک - فرانسه، در آمد.

الجزایر نیز رادیو را پیش از استقلال، در سال ۱۹۲۵ زمانی که یکی از فرانسوی‌ها اقدام به ایجاد ایستگاه ارسال موج متوسط کرد، شناخت. قدرت این فرستنده در سال ۱۹۲۸ از صد وات به ششصد وات افزایش یافت و در سال ۱۹۲۹ ایستگاه رادیویی به قوت ۱۲ کیلووات بر موج متوسط راه‌اندازی شد و در فاصله سال‌های ۱۹۴۰ تا ۱۹۶۲ تعداد این ایستگاه‌های رادیویی افزایش یافت. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۸۵)

مسلمانان آذربایجان که در سال ۱۹۹۱ استقلال یافتند و از سال ۱۹۲۰ با رادیو آشنا بودند؛ ایستگاه‌هایی رادیو از دههٔ بیست میلادی فعالیت‌های خود را در این منطقه، آغاز کرد، ولی در خدمت افکار و تبلیغات مارکسیستی بود. ترکمنستان هم در سال ۱۹۲۷ ایستگاه رادیویی عشق‌آباد را راه‌اندازی نمود؛ این رادیو ویژه ترکمن‌ها اما در سایه سیاست‌های شوروی سابق، قرار داشت.

این مرحله، مرحله‌ی نخست ورود رادیو به کشورهای مسلمان بود و در تمامی موارد بیان شده می‌توان نقش مستقیم استعمار غرب را در راه‌اندازی ایستگاه‌های رادیویی دید. حضور استعمار و اهمیت و نقش رادیو در تأمین اهداف سیاسی - تبلیغاتی آنها یکی از مهمترین زمینه‌های راه‌اندازی رادیو در کشورهای یادشده، است. مرحله دوم، ورود رادیو به کشورهای اسلامی، به زمانی مربوط می‌شود که حکومت‌های دیگر کشورهای مسلمان به سبب همسایگی یا روابط سیاسی - فرهنگی با کشورهای یادشده و نیز جهان غرب، با رادیو آشنا شدند و کوشیدند این رسانه را در کشورهای خود، داشته باشند.

در این مرحله، افغانستان یکی از نخستین کشورهای مسلمان است که تصمیم به راه‌اندازی ایستگاه رادیویی می‌گیرد. بدین منظور، در سال ۱۳۰۴/۱۹۲۵ فردی را برای آموزش و فراگیری مسائل فنی رادیو به آلمان می‌فرستند و او یک‌سال بعد همراه با تعدادی متخصص آلمانی و دو دستگاه فرستندهٔ رادیویی به افغانستان بازمی‌گردد و در سال ۱۳۰۶/۱۹۲۷ نخستین رادیوی افغانستان را، راه‌اندازی می‌کنند. (رفیع، ۱۳۷۸: ۲۳)

عراق نیز در همین مرحله به رادیو روی آورد و سال ۱۹۳۲ اولین سالی بود که پخش رادیویی در عراق صورت گرفت. چند سال بعد، در سال ۱۹۳۶ رادیو بغداد به صورت رسمی آغاز به کار کرد. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۷۵) مصر البته در آغاز نیمه دوم از دههٔ بیست، ایستگاه‌های

خصوصی با گسترهٔ پخش بسیار محدود داشت ولی رادیوی دولتی اش از سال ۱۹۳۴ آغاز به کار کرد. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۹۶)

تونس در سال ۱۹۳۶ و به واسطهٔ ایستگاه‌های رادیویی شخصی و خصوصی با امواج رادیویی، آشنا شد و سپس در سال ۱۹۵۷ رادیوی دولتی تونس راه اندازی شد. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۸۴) آغاز به کار رادیو در لیبی نیز در سال ۱۹۳۹ و در دورهٔ استعمار لیبی اتفاق افتاد و تا انقلاب لیبی و استقلال آن تحول چشمگیری در رادیوی لیبی، دیده نشد. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۸۶)

ورود رادیو به ایران، سرنوشتی شبیه سرنوشت رادیو در ترکیه داشت به این معنا که در ایران نیز مانند ترکیه مبدأ رادیو تلگراف بی‌سیم بود که در ابتدا توسط وزارت جنگ و در سال ۱۹۲۴م/۱۳۰۴ش فراهم شد؛ مرکز بی‌سیم در سال ۱۳۰۵/۱۹۲۶ افتتاح شد و پس از توسعه، در نهایت به تأسیس رادیو انجامید. رضاخان اصرار داشت تا سپتامبر ۱۹۳۸/شهریور ۱۳۱۷ رادیو را تأسیس کند اما راه‌اندازی رادیو به‌طور عملی در سال ۱۳۱۹/۱۹۴۰ انجام شد. (کاوه، ۱۳۸۷: ۶۶-۶۷)

بحرین در سال ۱۹۴۰ ایستگاه رادیویی‌اش را راه اندازی کرد که در ابتدا فقط نیم ساعت برنامه داشت و به بازتاب اخبار جنگ جهانی دوم، می پرداخت. پس از پیروزی متفقین در جنگ جهانی دوم در سال ۱۹۴۵ این رادیو تعطیل شد و سپس در سال ۱۹۵۵ به‌طور رسمی فعالیت دوباره اش را آغاز کرد. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۸۹)

رادیوی سودان هم در اثنای جنگ جهانی دوم و در سال ۱۹۴۰ آغاز به کار کرد و در مدت نیم ساعت برنامه روزانه، اخبار و تلاوت قرآن، پخش می‌کرد و از سال ۱۹۵۴ وارد مرحلهٔ جدیدی از فعالیت‌های خود شد. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۹۷)

پخش رادیویی در سوریه نیز در سال ۱۹۴۱ و بعد از خروج نیروهای نظامی فرانسه از این کشور، آغاز شد. قدرت پخش این رادیو قبل از خروج فرانسوی‌ها، ضعیف و در اندازه ۳ کیلووات بود ولی بعد از خروج آنها به هفت و نیم کیلووات، رسید این روند در سال ۱۹۵۰ به پنجاه کیلو وات، بر موج متوسط رسید. رادیوها در سوریه گسترش یافت و در مجموع بیش از ۲۳ ساعت و نیم از برنامه‌های آن به زبان عربی بود و بقیه به زبان‌های انگلیسی، فرانسوی بود. هم‌چنین، این کشور رادیوهای برون مرزی ویژه‌ای برای غرب اروپا و اسرائیل و مغرب عربی و امریکای جنوبی، داشت. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۷۷)

رادیوی سومالی در سال ۱۹۴۳ و هنگامی که این کشور مستعمرهٔ بریتانیا و ایتالیا بود راه‌اندازی شد و به سه زبان سومالی، عربی و انگلیسی، برنامه پخش می‌کرد. (البیاتی ۱۹۹۳: ۳۹۸)

لبنان به رغم این که در سال ۱۹۴۳ به استقلال رسید اما تا پیش از سال ۱۹۴۶ ایستگاه رادیویی نداشت و از آن سال تا سال ۱۹۶۱ هم حدود شصت درصد برنامه‌های رادیو را در این

کشور سفارت‌های فرانسه، بریتانیا و امریکا، تامین می‌کردند. یمن نیز در سال ۱۹۴۷ نخستین ایستگاه رادیویی راه، راه اندازی کرد. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۷۹)

نکته جالب توجه این که کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس به‌طور عموم با تأخیر چشمگیری به رادیو روی آوردند. در این بین، عربستان سعودی نخستین ایستگاه رادیویی‌اش را در سال ۱۹۴۸ افتتاح کرد که آن هم فقط در شهرهای جدّه و مکه، شنیده می‌شد و پایتختش یعنی ریاض تا سال ۱۹۶۲ ایستگاه رادیویی نداشت. با این حال، سعودی از سال ۱۹۵۰ شروع به پخش برنامه به نُه زبان (اردو، فارسی، ترکی، سومالی، بنگالی، ترکستانی و...) کرد. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۸۸)

یکی از زمینه‌های این تأخیر را می‌توان در نوع مواجهه دولت‌ها و سیاست‌های دینی-مذهبی آنها دانست؛ به عنوان مثال، در ابتدا ورود رادیو به سعودی محدود بود و دولت در فوریه ۱۹۳۵ اجازه داد که شهروندان سعودی دستگاه‌های رادیویی را به جز در دو شهر مکه مکرمه و مدینه منوره، وارد کنند. ولی در سال ۱۹۳۶ ممنوعیت عدم ورود دستگاه‌های رادیو در دو شهر مزبور راه لغو کرد و اجازه داد که رادیو به همه مناطق کشور، وارد شود. پس از وحدت بخشیدن به همه مناطق کشور تحت پرچم یک دولت واحد با مرکزیت شهر ریاض، دولت سعودی اقدام به راه‌اندازی اولین شبکه رادیویی برای اطلاع‌رسانی مسئولان مملکت از جریان‌ات اخبار مناطق وسیع کشور توسط شبکه مزبور، نمود. پخش رادیویی نیز با نام «رادیو مکه» که فقط در منطقه حجاز، شنیده می‌شد در سال ۱۹۷۴ از شهر «جده» آغاز گردید. پخش رادیویی مزبور همزمان با مراسم وقوف در عرفات در ایام حج انجام شد و اولین مطلبی که پخش شد سخنان امیر فیصل بن عبدالعزیز پادشاه عربستان سعودی مبنی بر خوش‌آمدگویی به حجاج و تبریک‌گویی به مناسبت حج بود. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۳۵۸)

هنگامی که دولت سعودی تصمیم به وارد کردن تکنولوژی‌های پیشرفته و وسایل ارتباط جمعی مانند رادیو و تلویزیون را به کشور گرفت برخی از جریان‌های محافظه‌کار در کشور نگران تأثیرات منفی آن‌ها بر جامعه سعودی بودند ولی امیر «فیصل بن عبدالعزیز» در چندین نوبت بر اهمیت به کارگیری رسانه‌ها در انتشار دعوت اسلامی و رشد اخلاق خوب میان شنوندگان و بینندگان، تأکید نمود. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۳۵۹)

ارسال برنامه‌های رادیویی در اردن از رام الله و در سال ۱۹۴۸ با قدرت ۲۰ کیلووات آغاز شد و در سال ۱۹۷۶ رادیوی دیگری در عمان، افتتاح شد؛ این رادیو برنامه‌هایش روی موج متوسط پخش می‌شد و به قدرت بیست کیلو وات می‌رسید. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۷۹)

اولین ایستگاه رادیویی کویت در سال ۱۹۵۲ راه‌اندازی شد و صدای اولین گوینده کویتی در روز ۱۲ می آن سال در فضای کویت، پخش شد. این ایستگاه با قدرت نیم کیلووات و زمان پخش ۲ ساعت در روز، فعالیت می‌کرد. در دهه شصت میلادی قرن بیستم، تحولاتی در رادیو صورت گرفت و ایستگاه رادیویی مذکور دارای دو دستگاه پخش و هر کدام به قدرت ۵

کیلووات گردید؛ اولی با موج متوسط و دومی با موج کوتاه، کار می‌کرد. پس از آن قدرت ایستگاه رادیو دو برابر گردید و هر دستگاه به ۱۰ کیلووات افزایش یافت و زمان پخش آن نیز به ده ساعت و نیم در روز افزایش یافت؛ مجموع برنامه‌هایش در دو نوبت صبح به مدت سه ساعت و نیم و شب به مدت هفت ساعت، بود. در ماه ژوئن ۱۹۶۰ اولین بخش خبری از رادیو، پخش گردید. سپس در سال‌های هشتاد قرن بیستم میلادی فعالیت‌های رادیو کویت متحول شد و توانست صدای خود را به شکل واضح با استفاده از موج‌های کوتاه و متوسط، به امریکای جنوبی، استرالیا، کشورهای خاور دور، جنوب شرقی آفریقا و سایر کشورهای عربی از اقیانوس آرام تا خلیج فارس، برساند. در زمان اشغال این کشور، رادیو و تلویزیون کویت نیز به دست عراقی‌ها افتاد که ارتش از آن برای پخش برنامه‌های عراق استفاده می‌کرد. کویته‌ها در همان زمان توانستند رادیویی را در شهر «الخفی» در مرز سعودی توسط ایستگاه کوچکی با قدرت فقط یک کیلووات راه‌اندازی کنند. به دنبال آن، از اکتبر ۱۹۹۰ رادیو کویت پخش برنامه‌های خود را از شهرهای «الریاض» و «الدمام» در عربستان سعودی از ساعت شش صبح تا یک نیمه شب، ادامه داد ولی از ابتدای ماه ژانویه ۱۹۹۱ رادیو کویت پخش برنامه‌های خود را از قاهره، آغاز نمود. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۴۸۹-۴۹۰)

امارات متحده عربی در دهه سی با رادیو آشنا شد و مردم آن نخستین بار در دهه سی قرن بیستم دستگاه‌های رادیویی را به شهرهای شارجه، ابوظبی و دبئی، آوردند. یکی از شهروندان انگلیس به نام «جیمز» که در آن زمان مدیر فرودگاه شارجه بود اولین بار در سال ۱۹۳۴ دستگاه رادیو را به این منطقه آورد و با آن دستگاه تعدادی از شخصیت‌های دبئی را به منزل خود برای شنیدن مطالب رادیویی، دعوت کرد. پس از او برخی از شخصیت‌های مهم و ثروتمند امارات رادیوهایی را برای خود تهیه کردند. در منازل همین افراد بود که برخی از خانواده‌ها جمع می‌شدند تا به اخبار، برنامه‌های فرهنگی و موسیقی‌های متنوع گوش بدهند.

رادیو لندن، رادیو برلین، رادیو ملی هند به زبان عربی و صوت العرب قاهره، جزو معروفترین ایستگاه‌های رادیویی بودند که از همان آغاز در امارات، شنیده می‌شدند. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۲۱۳) اما پخش رادیویی در کشور امارات برای اولین بار در سال ۱۹۶۱ با همت «راشد بن عبدالله علی بن حمزه»، تحقق یافت. او با تلاش شخصی در منزلش که در منطقه «الحی الشرقی» در «عجمان» امارت، قرار داشت ایستگاه رادیویی کوچکی راه‌اندازی کرد که آیاتی از قرآن کریم، اشعار و موسیقی عربی، پخش می‌کرد و مورد استقبال فراوان شهروندان قرار گرفت. اقدام او باعث شد که «حمزه»- مالک ایستگاه- پخش رادیویی را برای رساندن به دورترین نقطه‌های ممکن در امارت‌های مجاور از طریق فرستنده به طول بیش از ۳۰ متر، تقویت کند. بعد، در ادامه رادیو «صدای ساحل» در امارت شارجه به عنوان دومین ایستگاه رادیویی قبل از استقلال امارات و با پشتیبانی دولت بریتانیا، راه‌اندازی شد. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۲۱۴)

پس از تأسیس کشور امارات متحده عربی در آغاز دهه هفتاد قرن بیستم، ایستگاه‌های رادیویی مختلفی در امارت‌های آن، راه‌اندازی شد؛ این ایستگاه‌ها به‌طور شبانه‌روزی اضافه بر زبان عربی، به زبان‌های دیگر نیز برنامه پخش می‌کردند. رادیو دبی در سال ۱۹۶۶ تأسیس شد و رادیو ابوظبی در سال ۱۹۶۹، رادیو شارجه در سال ۱۹۷۲، رادیو رأس الخیمه در سال ۱۹۷۲ و رادیو ام القوین در سال ۱۹۷۸ م. در این بین، رادیو ابوظبی مهمترین رادیو در کشور امارات بود که از آغاز راه‌اندازی در دهه هفتاد قرن بیستم تا پایان قرن بیستم ارگان رسمی کشور امارات متحده عربی، بود. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۲۱۵)

تاریخ رسمی آغاز به کار رادیو عمان به روز ۳۰ جولای ۱۹۷۰ میلادی، برمی‌گردد. در این زمان یک ایستگاه رادیویی کوچک از امارت شارجه خریداری شد و برنامه‌های این ایستگاه به خاطر وجود نداشتن کادر متخصص رسانه‌ای در آن زمان، از پادگان «بیت الفلج» که وابسته به ارتش عمان بود، پخش می‌شد؛ برنامه‌سازان این ایستگاه، نیروهای ارتشی بودند. البته پیش از آن ایستگاه رادیویی کوچکی با قدرت نیم کیلووات در «قصر العَلم» در مسقط از سال ۱۹۶۷ میلادی وجود داشت که برنامه‌هایش در شهر قدیمی مسقط، شنیده می‌شد. همین‌طور، ایستگاه کوچک رادیویی دیگری در شهر «صلاله» در قصر شاهنشاهی «الحصن»، قرار داشت؛ امواج آن روزانه تنها به مدت نیم ساعت، خانه‌های اطراف قصر مزبور را پوشش می‌داد. ایستگاه رادیویی شهر مسقط با قدرت یک کیلووات، روزانه مدت سه ساعت و نیم، برنامه پخش می‌کرد و تنها شهر مسقط را پوشش می‌داد.

در ۲۲ دسامبر ۱۹۷۰، ایستگاه رادیویی جدیدی که به‌طور عمده محلی بوده و قدرت یک کیلووات داشت، در منطقه «ظفار» و در شهر «صلاله» که صدای آن در مناطق مجاور شهر مزبور شنیده می‌شد، افتتاح گردید. (المشیخی، ۱۳۸۹: ص ۴۶-۴۷) قبل از سال ۱۹۷۰، اکثریت مردم عمان از داشتن رادیو محروم و مهمترین کانال ارتباطی آنان ارتباطات میان فردی و چهره به چهره، بوده است. تعداد کمی از مردم نیز که امکان دسترسی به دستگاه رادیو را داشتند به‌طور عمده به رادیوهای عربی مانند «صوت العرب» مصر و رادیو لندن، گوش فرا می‌دادند. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۴۵) در سال ۱۹۷۲ رادیو عمان شاهد تحولات گسترده‌ای شد؛ زیرا، قدرتش به ۱۰ کیلووات افزایش یافت و زمان پخش برنامه‌هایش روزانه به ۱۴ ساعت رسید. در سال ۱۹۷۴ «شهر رسانه ای القرم» تأسیس شد که به پیشرفته‌ترین وسایل مجهز بود و تأثیر فراوانی در افزایش قدرت پخش رادیویی تا ۱۰۰ کیلووات برای موج کوتاه و ۵۰ کیلووات برای موج متوسط، داشت. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۴۷)

یکی از مهمترین تحولات رسانه‌ای که در دهه هفتاد میلادی رخ داد، پخش برنامه‌های رادیو عمان از طریق ماهواره‌های «عرب سات» و «نیل سات» بود. هم‌چنین در جولای ۱۹۹۷ برنامه‌های رادیویی بر روی شبکه جهانی اینترنت قرار گرفتند و از اول نوامبر ۱۹۹۸ میلادی برنامه‌های پخش رادیویی رادیو عمان افزایش یافت و به شکل شبانه‌روزی، انجام شد. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۵۰)

۲. تلویزیون

برتری رادیو در کشورهای توسعه یافته با ورود تلویزیون به عرصه رقابت رسانه‌ای، دچار چالش و توقف شد ولی در کشورهای توسعه نیافته و در حال توسعه، رادیو همچنان تا پایان قرن بیستم، تنها وسیله‌ای بود که رسانه‌ای کاملاً همگانی محسوب می‌شد و حتی در دوردست‌ترین مناطق جغرافیایی هم نفوذ داشت. در این محور از نوشتار ابتدا سیر تاریخی تلویزیون را در غرب و سپس ورود آن را به سرزمین‌های اسلامی، بررسی می‌کنیم.

الف. سیر تلویزیون در جهان غرب

پخش برنامه‌های تلویزیونی، در غرب نخستین بار در سال ۱۹۲۸ به صورت منظم و عمومی آغاز شد و در همین سال نخستین سرویس تلویزیونی منظم در آمریکا، به فعالیت خود آغاز کرد. در این سال شرکت توسعه سینما و تلویزیون پرد (جان لوگی پرد) نخستین سیگنال تلویزیونی بین اروپا و آمریکا را بین لندن و نیویورک، فرستاد اما نخستین برنامه تلویزیونی بریتانیا در سپتامبر ۱۹۲۹ به وسیله رادیو بی‌بی‌سی ساخته شد. از این زمان بود که تلویزیون بریتانیا به‌طور عملی، آغاز به کار کرد. آلمان هم از سال ۱۹۲۹ پخش برنامه‌های تلویزیونی‌اش را آغاز کرد و برنامه هایش تا سال ۱۹۳۴، صامت بودند. فرانسه نیز از سال ۱۹۳۱ تلویزیون را وارد کشورش کرد و پخش برنامه‌هایش را آغاز کرد اما نخستین شبکه رسمی تلویزیونی فرانسه در سال ۱۹۳۵، افتتاح شد. اتحاد جماهیر شوروی در استفاده از تلویزیون به‌طور تقریبی همپای دیگر کشورهای اروپایی، عمل کرد و ابتدا در سال ۱۹۳۱ پخش آزمایشی برنامه‌های تلویزیونی را از مسکو، آغاز کرد و بعد به صورت رسمی در همین سال ادامه پیدا کرد. اتحاد شوروی در سال ۱۹۳۲ نخستین تلویزیون را به‌طور تجاری تولید کرد.

از بین کشورهای غربی، کشور کانادا دیرتر از دیگران به تلویزیون روی آورد و این اتفاق در سال ۱۹۵۲ افتاد. در این سال نخستین برنامه تلویزیونی کانادا از ایستگاهی در مونترال، پخش شد و سال بعد در اکتبر ۱۹۵۳ نخستین ایستگاه تلویزیونی خصوصی کانادا، راه افتاد.

غول‌های رسانه امروز از جمله «بی بی سی»، «ان بی سی» و نظایر آن، از همان نخستین سال‌های ورود تلویزیون، راه‌اندازی شدند و با پخش منظم برنامه و پوشش خبری روزآمد، مخاطبان روزافزون پیدا کردند. تلویزیون به خصوص در بحبوحه جنگ جهانی دوم و نیز رخدادهای ورزشی، اهمیت ویژه‌ای یافت و تا پایان قرن بیستم این اقبال ادامه یافت به‌گونه‌ای که رقیب جدی و سرسخت دیگر رسانه‌های جمعی به خصوص رادیو شد و در برخی از کشورها از رونق رادیو، کاست.

۱۰۱ نخستین برنامه زنده رادیو از قاره اروپا در ۲۷ اوت ۱۹۵۰، پخش شد. نخستین برنامه زنده بریتانیا در ۲۳ ژوئیه ۱۹۶۲ به وسیله ماهواره «تل استار» از آمریکا، پخش شد و نخستین برنامه تلویزیونی زنده فرا قاره‌ای در سان فرانسیسکو، کالیفرنیا در چهارم سپتامبر ۱۹۵۱ در

جریان کنفرانس معاهده صلح ژاپن، پخش شد. در سال ۱۹۵۸ نیز CBC بزرگترین شبکه تلویزیونی جهان را از سیدنی، نوا اسکاتیا به ویکتوریا، انگلیس - کلمبا تکمیل کرده و نخستین پخش زنده مداوم از اخبار فوری در جهان به وسیله CBC در طول حادثه معدن «اسپرینگ میل» در ۲۳ اکتبر ۱۹۵۸، صورت گرفت. در آمریکا CBS نخستین نمایش از تلویزیون رنگی را با ارائه یک ساعت برنامه رنگی به طور روزانه از شنبه تا دوشنبه در ۱۲ ژانویه ۱۹۵۰ در واشنگتن، آغاز کرد.

کوبا در سال ۱۹۵۸ دومین کشور جهان در زمینه ارائه برنامه‌های تلویزیونی رنگی، معرفی شد. ولی پخش این برنامه‌ها در سال ۱۹۵۹ در زمان انقلاب کوبا و تعطیلی ایستگاه‌های تلویزیونی، متوقف شد و در سال ۱۹۷۵ با وارد کردن تجهیزات از NEC ژاپن و SECAM جماهیر شوروی که مطابق با استاندارد NTSC بودند، از سر گرفته شد.

تلویزیون رنگی به محض پخش برنامه‌های تلویزیونی رنگی در آمریکا، از کانادا نیز متداول شد. ایستگاه‌های تلویزیونی این کشور ساخت برنامه‌های تلویزیونی رنگی خود را از سال ۱۹۶۶ آغاز کردند. نخستین پخش برنامه رنگی در اروپا بوسیله شبکه دوی BBC در اول ژوئیه ۱۹۶۷ آغاز به کار کرد. نخستین پخش در غرب آلمان در ماه اوت و پس از آن در فرانسه در ماه اکتبر صورت گرفت. در اوایل دهه ۷۰ برزیل نخستین کشور در آمریکای جنوبی بود که تصاویر رنگی تلویزیونی را دریافت کرد و نخستین برنامه رنگی در ۱۹ فوریه ۱۹۷۲ پخش شد.

ب. سیر تلویزیون در جهان اسلام

اگرچه رادیو در فاصله کوتاهی پس از ظهور در غرب، وارد سرزمین‌های اسلامی شد ولی فرآیند ورود تلویزیون به جهان اسلام با تأخیری قابل توجه از دهه پنجاه میلادی به بعد، محقق شد. در این میان، مصر پیشگام‌ترین کشور مسلمان در استفاده از تلویزیون بود؛ زیرا، اولین تجربه‌اش را در سال ۱۹۵۱ آغاز کرد ولی برنامه‌های تلویزیونی در این کشور به صورت منظم، از سال‌ها بعد آغاز شد. در سال ۱۹۶۱ ساعت‌های پخش برنامه‌های تلویزیونی مصر به پنج ساعت، در روز رسید. تلویزیون مصر نخست دو شبکه داشت؛ شبکه یک که از ساعت یازده پیش از ظهر تا ساعت دو بعد از ظهر و سپس دوباره از ساعت چهار بعد از ظهر تا نیمه شب، برنامه داشت و شبکه دوم هم، از ساعت دو بعد از ظهر آغاز شده و تا نیمه شب ادامه می‌یافت. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۸۳)

کشور مغرب چند سال پس از مصر، به تلویزیون روی آورد؛ این کشور در سال ۱۹۵۴ در شهرهای «رباط» و «دارالبیضاء» ایستگاه تلویزیونی تأسیس کرد. در آن زمان برنامه‌های تلویزیونی مغرب بیشتر پیام‌های تجاری و بازرگانی، بود. این تلویزیون از سال ۱۹۶۲ به‌طور منظم‌تر به کارش ادامه داد به‌گونه‌ای که بخش بزرگی از سرزمین‌های مغرب را، تحت پوشش قرار داد و به لحاظ برنامه، حجم برنامه‌های هفتگی‌اش را به ۲۴ ساعت و نیم در هفته رساند.

یک سوم این برنامه‌ها به زبان فرانسه و دو سوم دیگر به زبان عربی بود. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۹۷)

عربستان سعودی نیز در بهره‌مندی از تلویزیون جزء کشورهای پیشگام مسلمان اما در ابتدا به صورت ناخواسته بود؛ زیرا، نخستین پخش تلویزیونی در سعودی سال ۱۹۵۵ توسط نیروی هوایی امریکایی مستقر در این کشور، راه‌اندازی گردید. اقدامی که اولین گام پخش تلویزیونی در منطقه‌ی کشورهای عربی خلیج فارس به شمار می‌رفت. بعد، دومین ایستگاه پخش تلویزیونی در منطقه شرقیه سعودی توسط شرکت آرامکو در سال ۱۹۵۷ راه افتاد. کانال‌های تلویزیونی یادشده برنامه‌های امریکایی را که به‌طور عمده سرگرم‌کننده و تفریحی بودند، پخش می‌کردند؛ برنامه‌هایی که در واقع، برای بیگانگانی بود که در شرکت‌های خارجی نفت، مشغول به کار بودند. این آشنایی با تلویزیون باعث شد تا نخستین ایستگاه تلویزیونی دولتی عربستان سعودی در سال ۱۹۶۲ بنیانگذاری شود. در آن زمان امیر «فیصل بن عبدالعزیز» ولیعهد کشور و رئیس هیئت وزراء، در سخنانی تأکید کرد تصمیم دولت برای پخش برنامه‌های تلویزیونی در چارچوب اخلاق حاکم بر جامعه سعودی، بر مبنای قرآن کریم و سنت نبوی، صورت می‌گیرد. هیئت وزیران نیز در سال ۱۹۶۳ پروژه راه‌اندازی تلویزیون را در کشور طی مراحل مختلف مورد تأیید، قرار دادند. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۴۶۴)

مرحله اول این پروژه، راه‌اندازی دو ایستگاه تلویزیونی در شهرهای «ریاض» و «جده» در سال ۱۹۶۵ و پخش تلویزیونی سیاه و سفید از دو شهر یادشده با قدرت دو کیلووات و مساحت پوششی صد کیلومتر از داخل و اطراف ریاض و جده، بود. وزارت ارتباطات سعودی در سال ۱۹۶۷ به‌طور متعاقب، سه ایستگاه پخش برای تقویت برنامه‌های تلویزیونی جده، برای پوشش شهرهای «مکه مکرمه» و «طائف»، راه انداخت؛ اولی در منطقه «الکیلو» در ۲۲ کیلومتری جده- مکه، دومی در منطقه «الهدا» در طائف و سومی در مکه مکرمه، قرار داشتند.

(المشیخی، ۱۳۸۹: ۳۶۴) مرحله دوم این پروژه، پوشش شهرهای عربستان سعودی با ایستگاه‌های تلویزیونی متعدد بود که در این رابطه سومین ایستگاه تلویزیونی سعودی در شهر «مدینه منوره» در ۱۹۶۷ تأسیس شد. بعد، چهارمین ایستگاه در منطقه «القصیم» در ژوئیه ۱۹۶۸ و پنجمین ایستگاه در نوامبر ۱۹۶۹ تأسیس گشت تا تمامی منطقه شرقیه و بیشتر مناطق خلیج فارس را، پوشش دهد. ششمین ایستگاه در منطقه «ابها» در سال ۱۹۷۷ آغاز به فعالیت کرد تا تمامی مناطق اطراف خود را پوشش دهد و در سال ۱۹۷۶ نیز پس از گذشت ماه‌ها پخش آزمایشی، تلویزیون رنگی به صورت دائمی در کشور سعودی، آغاز به کار کرد. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۳۶۵) برای تکمیل پروژه‌های دولت در زمینه بهینه‌سازی خدمات رسانه‌ای در سال ۱۹۷۸ مقرر شد کانال ماهواره‌ای کاملی از اینتل ست بر روی اقیانوس آرام، اجاره شود. بدین وسیله نه ایستگاه زمینی ماهواره‌ای که در مناطق مختلف کشور مستقر بودند با هدف ارتباط کلیه ایستگاه‌های تلویزیونی موجود با ایستگاه ریاض، راه‌اندازی شدند. در سال ۱۹۸۵ ماهواره عربی راه‌اندازی گردید و بدین وسیله پخش برنامه‌های تلویزیون عربستان سعودی از این طریق به کلیه مناطق کشور و نیز کلیه کشورهای عربی و برخی از کشورهای

جنوب اروپا و افریقای مرکزی بر روی باند (سی/باند) ارسال شد. (المشیخی، ۱۳۸۹: 365) البته راهاندازی تلویزیون در سعودی مخالفت برخی از محافظه‌کاران را برانگیخت که تصور می‌کردند از این وسیله برای پخش برنامه‌های مخالف اعتقادات اسلامی و عادات و تقالید ملی، استفاده می‌شود. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۳۶۶)

پخش برنامه‌های تلویزیونی در کویت برای اولین بار در سال ۱۹۵۷ توسط یکی از سرمایه‌داران کویتی با قدرت صد وات، راهاندازی شد. این شبکه فقط منطقه‌ای را پوشش می‌داد که ایستگاه کوچک تلویزیونی در مرکز آن قرار داشت. برنامه‌های آن فیلم‌های داستانی و نیز برخی از برنامه‌های کارتونی، بود. بعد، دولت کویت در پانزده نوامبر ۱۹۶۱ اولین ایستگاه تلویزیونی را با قدرت ده کیلووات و پخش سیاه و سفید برای مدت چهار ساعت در روز، راهاندازی کرد و در پانزده مارچ ۱۹۷۴ نیز تلویزیون کویت با سیستم پال و به صورت رنگی، راهاندازی گردید. (المشیخی، ۱۳۸۹: 493) تلویزیون کویت در تاریخ چهارم جولای (ژوئیه) ۱۹۹۲ برای نخستین بار از طریق ماهواره عرب سات پخش ماهواره‌ای اش را، آغاز کرد و بعد گسترش یافت تا آن که بیشتر مناطق آسیا، اروپا و افریقا را فرا گرفت. در آغاز کار، زمان پخش ماهواره‌ای این تلویزیون به زبان عربی پنج ساعت در روز بیش نبود. (المشیخی، ۱۳۸۹: 494)

نخستین فرستنده‌ی تلویزیونی ایران در پاییز سال ۱۹۵۸م/ ۱۳۳۷ش توسط بخش خصوصی، افتتاح شد. این شبکه در حدود ۱۲۰ کیلومتر را پوشش می‌داد ۲۰۰ کیلو وات قدرت داشت. در تابستان سال بعد نیز فرستنده‌ای دیگری باز توسط بخش خصوصی، در آبادان افتتاح شد. بعد، تلویزیون ایران از پاییز ۱۹۶۶/ ۱۳۴۵ کار خود را به طور آزمایشی آغاز کرد که با روزی سه ساعت برنامه و با کمک دو فرستنده با قدرت دوازده کیلووات توانست ۲/۵ میلیون نفر از جمعیت تهران را زیر پوشش خود، قرار دهد. دو سال بعد تلویزیون آذربایجان در مرکز ارومیه و سپس تلویزیون خلیج فارس در مرکز بندرعباس، آغاز به کار کردند و در ادامه تلویزیون فارس در مرکز شیراز کار آزمایشی خود را، شروع نمود. بعد از این‌ها، تلویزیون گیلان از مرکز رشت و تلویزیون کرمانشاه، برنامه‌های خود را آغاز کردند.

تاریخ تلویزیون لبنان به سال ۱۹۵۴، برمی‌گردد. از این سال یک شرکت ویژه به دنبال تأسیس یک ایستگاه تلویزیونی در لبنان بود اما پخش برنامه‌ها تا سال ۱۹۵۹ به تأخیر افتاد. تا سال ۱۹۷۷ در لبنان دو شرکت تلویزیونی فعالیت می‌کرد: «شرکت تلویزیونی لبنانی» شرکت التلفاز اللبنانیه و «شرکت تلویزیونی لبنان و مشرق» (شرکت تلفاز لبنان و المشرق). (البیاتی، ۱۹۹۳: 380) بیشتر برنامه‌های شرکت تلفاز لبنان رنگی بود و ۶۰ درصد آن که از شبکه‌های ۷ و ۱۱ پخش می‌شدند از مصر و فرانسه و امریکا و بریتانیا، وارد می‌شدند. (همان)

سوریه تلویزیون را از سال ۱۹۶۰ شناخت و دو شبکه را، راه اندازی کرد تا این که در سال ۱۹۶۵ شبکه آموزش التفاز التربوی به جمع آن اضافه شد. تلویزیون دولتی الجزایر نیز حدود یک‌سال پس از استقلال آن کشور، در سال ۱۹۶۳ بنیانگذاری شد. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۸۵)

تلویزیون سودان نیز در همین سال ۱۹۶۳ با تمرکز بر برنامه‌های آموزشی، آغاز به کار کرد. (البیاتی، ۱۹۹۳: 398)

تلویزیون پاکستان از ۱۹۶۴ شروع به کار کرد؛ بعد، «مؤسسه تلویزیون پاکستان» در ۱۹۶۷ تأسیس شد و بیشترین سهام آن در اختیار دولت قرار گرفت؛ برنامه‌های تلویزیونی از پنج فرستنده در شهرهای راولپندی، اسلام‌آباد، کراچی، لاهور، کوئته و پیشاور، پشتیبانی می‌شد. یک ایستگاه ماهواره زمینی نیز در ۱۹۷۲ شروع به کار کرد و در سال ۱۹۹۰ نخستین ماهواره مخابراتی پاکستان، به نام «بدر اول» با همکاری چین، به فضا رفت. همزمان با این اقدام، کانال تلویزیون پاکستان، با عنوان «برنامه مردم» نیز به طور رسمی، آغاز به کار کرد.

در یمن، تلویزیون نخستین بار در سال ۱۹۶۴ که مربوط به بخش جنوبی آن می‌شد، آغاز به کار کرد؛ این تلویزیون روزانه دو ساعت و نیم، پخش برنامه داشت (البیاتی، ۱۹۹۳، ص 395) و سپس به فاصله کمتر از یک سال، تلویزیون دولتی ترکیه در سال ۱۹۶۵ کار خود را آغاز نمود.

در سال ۱۹۶۶ تلویزیون تونس به طور رسمی آغاز به کار کرد و در آن زمان به دو زبان عربی و فرانسوی، برنامه پخش می‌کرد. البته برنامه‌های آموزشی‌اش همه به زبان عربی بود. تلویزیون اردن نیز از سال ۱۹۶۸ تحت نظر و کنترل حکومت آغاز به کار کرد و در برنامه‌های توسعه‌ای‌اش، اهتمام آشکاری به زراعت داشت. (البیاتی، ۱۹۹۳: 379)

تلویزیون لیبی هم در همین سال، حدود یک سال و نیم پس از استقلال این کشور و در سال ۱۹۶۸، آغاز به کار کرد.

پخش تلویزیونی در امارات از شهر ابوظبی در تاریخ ۶ آگوست ۱۹۶۹؛ یعنی دو سال قبل از تأسیس دولت امارات متحده عربی راه‌اندازی گردید؛ برنامه‌هایش در آغاز به شکل سیاه و سفید بود و سپس در سال ۱۹۷۴ به شکل رنگی، ارتقا یافت. سپس شبکه تلویزیونی دیگری به زبان انگلیسی در ۱۵ ژوئیه ۱۹۸۲ در ابوظبی به شکل آزمایشی، راه‌اندازی گردید. پخش تلویزیونی در دبئی از سال ۱۹۷۰ به علت کمبود امکانات در آن زمان از یک دستگاه غیررنگی، راه‌اندازی شد و اصل آن دستگاه را هم دولت کویت اهدا کرده بود. در ماه ژوئیه ۱۹۷۸ دومین کانال تلویزیونی دبئی به نام «شبکه دبئی» به زبان انگلیسی، راه‌اندازی گردید و بدین ترتیب، ابوظبی (شبکه یک) در سال ۱۹۶۹، ابوظبی (زبان انگلیسی) در سال ۱۹۸۲، دبئی (شبکه یک) در سال ۱۹۷۰ و دبئی (انگلیسی زبان) در سال ۱۹۷۸، تأسیس شد. همین طور، رأس الخیمه (۱۹۷۶)، شارجه (۱۹۸۹) و عجمان (۱۹۹۶)، اقدام به پخش برنامه کردند. (المشیخی، ۱۳۸۹: 227-226)

پخش تلویزیونی تجاری تلویزیون رأس الخیمه که یکی از امارت‌های دولت امارات متحده عربی است توسط یک شرکت امریکایی در سال ۱۹۷۶، راه‌اندازی شد. کانال مزبور که روزانه ۵ تا ۷ ساعت فعال بود بخش کوچکی از امارت رأس الخیمه را پوشش می‌داد. شرکت امریکایی مزبور ۴۹ درصد سهام این شبکه را در اختیار داشت و باقی سهام آن در اختیار دولت

رأس الخیمه، قرار داشت. شبکه تلویزیونی شارجه نیز پخش زمینی خود را از ۱۹۸۹ راه اندازی کرد. پخش تلویزیونی شبکه عجمان نیز برای اولین بار در فوریه ۱۹۹۶ اجرایی گردید. البته امارت عجمان از سال ۱۹۸۱ استودیوها و امکانات گوناگونی برای تولید سریال های عربی به وجود آورد. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۲۲۷)

شبکه ماهواره دبی به عنوان یکی از اولین شبکه های ماهواره ای بود که در سال ۱۹۹۲ راه اندازی شد و از مرزهای محلی و داخلی فراتر رفت. همچنین، این شبکه اولین شبکه تلویزیونی عربی بود که به شکل شبانه روز فعالیت می کرد و بیش از ۱۴ میلیون مشاهده کننده در سراسر جهان در دهه نود قرن بیستم، داشت. شبکه مزبور دومین یا سومین شبکه ماهواره ای جهانی بود که بیشترین پوشش جغرافیایی را داشت و از نظر درآمدهای آگهی نیز پنجمین شبکه تلویزیونی عربی، به حساب می آمد. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۲۲۸-۲۲۷)

عمان اولین کشور عربی بود که تلویزیون رنگی را به منطقه کشورهای خلیج فارس، وارد کرد. این دولت عمان از برخی شرکت های تخصصی اروپایی دعوت کرد تا اولین کانال تلویزیونی را در شهر «مسقط» پایتخت عمان در نیمه اول سال های ۱۹۷۰، راه اندازی کنند. قرارداد همکاری با یک شرکت آلمانی و دیگر انگلیسی برای ارائه خدمات فنی در این زمینه، منعقد گردید. در حالی که وزارت ارتباطات بر روی تلویزیون اشراف داشت و از تعدادی گوینده مصری و اردنی خواست تا در این زمینه، مساعدت کنند. همچنین، وزارتخانه مزبور برخی از کارکنان تلویزیون را به ایران فرستاد تا در زمینه های مختلف مانند تولید، تصویر و نورپردازی، آموزش های لازم را ببینند. تعدادی از خبرنگاران عمانی نیز به کشورهای عربی اعزام شدند تا در زمینه های نویسندگی و گویندگی در تلویزیون و تولید برنامه های تلویزیونی، آموزش های لازم را ببینند. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۷۳-۷۴) تلویزیون عمان در تاریخ ۱۷ نوامبر ۱۹۷۴ در ساعت سه بعد از ظهر با سخنان سلطان قابوس پادشاه عمان، شروع به کار کرد و در ابتدا فقط شهر مسقط و تا مساحت ۴۲ کیلومتری آن راه، پوشش می داد. شرکت آلمانی که ایستگاه تلویزیونی را برای مدت ده سال به علت عدم وجود متخصصان عمانی با کادرهای خود راه اندازی کرد مسایل فنی آن را به کادرهای بعدی، آموزش داد.

در ۲۵ نوامبر ۱۹۷۵ ایستگاه دوم تلویزیونی، که توسط شرکت فیلیپس تأسیس شده بود، در شهر صلاله در استان ظفار، افتتاح گردید. در سال ۱۹۷۹ دو ایستگاه تلویزیونی مزبور توسط ماهواره با همدیگر متصل شد و بدین وسیله اکثریت مناطق کشور تحت پوشش تلویزیونی، قرار گرفتند. بینندگان عمانی در وضعیت جدید توانستند برای چند ساعت روزانه بخشی از برنامه ها را از ایستگاه صلاله و بخش دیگر را از ایستگاه مسقط، مشاهده کنند. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۷۴)

پخش برنامه ها در سالهای اول از ساعت سه بعد از ظهر آغاز و تا ساعاتی از شب، ادامه داشت. زمان مزبور با آغاز پخش برنامه های صبحگاهی از تابستان ۱۹۹۲ افزایش یافت و از ساعت هشت صبح تا نیمه شب، ادامه یافت. در اول نوامبر ۱۹۹۸ زمان پخش برنامه های

تلویزیون عمان، شبانه‌روزی شد. هم‌اکنون تلویزیون عمان بسیاری از مناطق جهان را از طریق ماهواره‌هایی مانند عرب‌ست و نایل‌ست و هات‌برد اروپا، پوشش می‌دهد. هم‌چنین، اکنون برنامه‌های تلویزیون عمان بر روی شبکه اینترنت جهانی، در دسترس کاربران قرار دارد. (المشیخی، ۱۳۸۹: 75)

تلویزیون قطر به صورت سیاه و سفید از تاریخ ۱۵ آگوست ۱۹۷۰ با سه استودیو، راه اندازی شد. برنامه‌های آن نیز بین ۳ تا چهار ساعت در روز پخش می‌گردید ولی پخش رنگی برنامه‌های آن در سال ۱۹۷۴ آغاز گردید. در سال ۱۹۸۲ شبکه دوم تلویزیون به زبان انگلیسی به مدت ده ساعت در روز، راه‌اندازی گردید. شبکه مزبور به طور عمده فیلم‌های خارجی و برنامه‌های ورزشی به ویژه مسابقات ورزشی، پخش می‌کرد. (المشیخی، ۱۳۸۹: 420)

پخش ماهواره تلویزیون قطر از سال ۱۹۹۸ به مدت حدود ۱۸ ساعت در روز، آغاز گردید. برنامه‌های این شبکه به طور عمده بر مسائل رسانه‌ای، فرهنگی و سرگرم کننده تمرکز داشتند. شاید شبکه‌های ماهواره «دبی»؛ مرکز تلویزیون «الشرق الاوسط» و شبکه ماهواره «مصر» از اولین ایستگاه‌های ماهواره‌ای عربی باشند که شهروندان کشورهای عربی در آغاز دهه نود قرن بیستم با آنها، آشنا شده‌اند. درحالی که شبکه سی ان ان به زبان انگلیسی از سال‌ها پیش از آنها راه‌اندازی شده بود ولی ظهور شبکه‌های ماهواره خبری عربی در نیمه دهه نود قرن بیستم، یکی از پدیده‌های مهم رسانه‌ای در جهان عرب، به حساب می‌آید. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۴۲۱-426)

در صف اول شبکه‌های خبری تخصصی عربی که توانست پیام قابل توجه و بی‌بدیلی را نه تنها در سطح کشورهای عربی بلکه در سطح کشورهای درحال توسعه به دلیل پوشش وسیع و عمیق اخبار کشورهای عربی و غربی، ارائه دهد شبکه‌های عربی و انگلیسی زبان «الجزیره» بودند. داستان این پروژه موفق به سال ۱۹۹۶ بر می‌گردد که دولت قطر در آن زمان جهان رسانه را با تخصیص یک صد میلیون ریال قطری برای راه‌اندازی شبکه خبری تخصصی تحت عنوان «الجزیره» بدون دخالت در سیاست‌های آن، شگفت‌زده کرد. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۴۲۶)

برنامه‌های ماهواره‌ای این شبکه به عنوان اولین شبکه خبری تخصصی به زبان عربی در اول نوامبر ۱۹۹۶ برای مدت شش ساعت در روز، پخش می‌گردید. در آغاز سال ۱۹۹۷ زمان پخش این شبکه به ۹ ساعت و سپس به ۱۲ ساعت، افزایش یافت تا آن که در اول فوریه ۱۹۹۹ به صورت کامل و شبانه‌روزی شد. (المشیخی، ۱۳۸۹: 427)

در بحرین پخش تلویزیونی در سال ۱۹۷۳ توسط شرکت امریکایی ار. تی. وی. R.T.V. international آغاز گردید که فقط بیست درصد سهام آن از دولت بحرین بود. کانال تلویزیونی مزبور تنها کانال خاورمیانه بود که پخش رنگی برنامه‌ها را برای نخستین بار، آغاز نمود. این شبکه روزانه پنج ساعت برنامه داشت. در سال ۱۹۷۶ مالکیت تلویزیون مزبور از شرکت امریکایی به دولت بحرین منتقل شد. شبکه ماهواره بحرین نیز در سال ۱۹۶۶ راه

اندازی شد که به نام شبکه ۴۴ معروف گردید. این شبکه برنامه‌های اصلی تلویزیون بحرین را به زبان عربی طی شبانه‌روز، پخش می‌کرد. (المشیخی، ۱۳۸۹: ۳۰۱-۳۰۳)

در سال ۱۹۷۶ پخش رنگی از تلویزیون بغداد شروع شد چنان که در سال ۱۹۸۰ نصب تمامی ایستگاه‌های تلویزیونی عراق تکمیل شد و تمام کشور تحت پوشش تلویزیونی، قرار گرفت. در سال ۱۹۹۳ عراق شاهد تولد ایستگاه رادیویی و تلویزیونی جدیدی برای جوانان به اسم «صوت الشباب من دارالسلام» بود. در سال ۱۹۹۲ هم تلویزیون آموزشی (التلفاز التربوی) ساعت پخشش را به دو ساعت، افزایش داد. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۷۶-۳۷۷)

تلویزیون افغانستان در زمان ریاست جمهوری داودخان، تأسیس شد اما فعالیت آزمایشی آن در ۱۹۷۸ ماه حمل سال ۱۳۵۷ شروع و در ۲۸ اسد ۵۷ به مناسبت سالروز استقلال افغانستان، افتتاح رسمی شد. تلویزیون افغانستان در آن دوره هر روز فقط یک ساعت، برنامه داشت. در سال ۱۳۵۸ برنامه روزانه آن به ۴ ساعت و ۴۵ دقیقه افزایش یافت و در سال ۱۳۶۰، برنامه‌های آن ۵ ساعت و ۴۵ دقیقه شد و بعداً چند فرستنده محلی دیگر در ولایات، به آن اضافه شد. تلویزیون سومالی به عنوان یکی از متأخرترین تلویزیون‌های جهان اسلام از سال ۱۹۸۳ آغاز به کار و به دو زبان عربی و سومالی، برنامه پخش می‌کرد؛ زمان برنامه‌های آن به مدت دو ساعت در روزهای معمولی و سه ساعت در روزهای تعطیل بود. (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۹۸)

نتیجه

رسانه‌های همگانی به ویژه «رادیو» و «تلویزیون» به دلیل سهولت در دسترسی و جذابیتی که دارند، تأثیر بسیار مهمی بر توسعه فرهنگی و رشد اقتصادی جامعه و گسترش آموزش و اطلاعات دارند و به همین سبب، پس از تولد و پیدایش در غرب با فاصله اندک در کشورها و سرزمین‌های اسلامی مورد توجه قرار گرفتند و به تدریج نفوذ و گسترش، یافتند. در فرآیند ورود رسانه‌های همگانی «رادیو» و «تلویزیون»، «رادیو» زودتر و با فاصله زمانی کمتری نسبت به غرب وارد سرزمین‌های اسلامی شد و البته این ورود در چند مرحله صورت گرفت که مرحله نخست آن به واسطه‌ی حضور استعمارگران اروپایی و در راستای اهداف استعماری آن‌ها بود اما در مراحل بعدی آگاهانه مورد استفاده مسلمانان و کشورهای اسلامی قرار گرفت.

ورود تلویزیون به کشورهای اسلامی نسبت به غرب تأخیر چشمگیری داشت و دیرتر به سرزمین‌های اسلامی وارد شد. ورود با تأخیر تلویزیون در جهان اسلام علل مختلفی می‌تواند داشته باشد که مهم‌ترین آن‌ها موضع‌گیری‌های دینی-مذهبی متشرعان علیه آن و هم‌چنین، هزینه‌های سنگین تجهیزات فنی آن است. دشواری‌های کسب تخصص‌های لازم برای استفاده از آن نیز می‌تواند از عوامل تأثیرگذار در ورود دیرنگام تلویزیون در میان مسلمانان، باشد.

منابع

۱. البیاتی، یاس خضیر، الاعلام الدولی و العربی، بغداد: جامعه بغداد، چ ۱، ۱۹۹۳م.
۲. حجازی، بیژن، رادیو و تلویزیون در ایران، تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صدا و سیما، چ ۱، ۱۳۷۶ش.
۳. حسینی فولادی، شیوا، رادیو و توسعه همه جانبه، دو ماهنامه علمی-تخصصی صدای جمهوری اسلامی ایران، سال نهم، شماره ۵۶، ۱۳۹۰.
۴. خاتون‌آبادی، سیداحمد، رادیو و ارتباط توسعه‌ای، تهران: سروش، چ ۱، ۱۳۷۴ش.
۵. خجسته، حسن، درآمدی بر جامعه‌شناسی رادیو، تهران: تحقیق و توسعه صدا، چ ۱، ۱۳۸۱ش.
۶. رفیع، حبیب‌الله، ارمغان تمدن، پیشاور: اداره کتابخانه‌های سیار اریک، چ ۱، ۱۳۷۸ش.
۷. عاملی، سیدرضا، تعامل معرفتی رادیو و تحولات دوره‌ی مدرنیته و جهانی‌شدن، فصلنامه فرهنگ و ارتباطات، تیر ماه ۱۳۸۲، شماره ۱.
۸. کاوه، گیتی، اجمالی بر تاریخچه رادیو در ایران ۱۳۱۹-۱۳۸۷، کتاب ماه علوم اجتماعی، آبان ۱۳۸۷، شماره ۸.
۹. کاوه، گیتی، شصت سال رادیو در ایران (۱۳۱۹-۱۳۷۹)، تهران: تحقیق و توسعه صدا، چ ۱، ۱۳۷۹ش.
۱۰. کراسیل، اندرو، درک رادیو، ترجمه: معصومه عصام، تهران: تحقیق و توسعه صدا، چ ۱، ۱۳۸۱ش.
۱۱. المشیخی، محمد بن عوض، رسانه‌ها در کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس، ترجمه حسن بشیر، تهران: دانشگاه امام صادق(ع)، چ ۱، ۱۳۸۹ش.